

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Поліщука Олександра Сергійовича «Ціннісні засади колективної дії у сучасному суспільстві (філософський аналіз)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

З погляду історичного прогресу кожен новий ступінь розвитку людського суспільства відрізняється від минулого тим, що створює нові передумови для суспільної, матеріальної і духовної інтеграції людства як виразу основної тенденції цього суспільно-історичного розвитку. Науково-технічний процес, перетворення науки у безпосередньо виробничу силу, революція у сфері засобів масової комунікації полегшують здійснення цього завдання. Це стало новим історичним кроком на шляху створення реальних передумов як для матеріальної, так і для духовної інтеграції.

Дана дисертаційна робота презентує попри певну комплексність авторських позицій, їх достатню наукову обґрунтованість та вагомість, що підкреслює нестандартність підходу у вирішенні обраної проблематики, робить дослідження цікавим та креативним. Дисертаційна робота відзначається ретельно науково опрацьованим змістом, логічним структурним викладом, узгодженістю концепції і висновків.

У роботі автор прагне доказово продемонструвати, що сучасні зміни в природі розвиненого суспільства призвели до того, що вузькоспеціалізований аналіз ринкового механізму не може вже надати реального уявлення про структуру суспільної системи: держава стала невід'ємним елементом функціонування економіки, і в певному значенні усе суспільство перетворене в економічний апарат і навпаки, спостерігаємо масштабне явище державно-політичного інтервенціонізму в економічну систему. Різні елементи суспільства пронизані економічною і політичною раціональністю. На зміну класичній ринковій економіці прийшов не просто монополістичний та

олігополістичний ринок, але складна структура керованих і взаємозалежних процесів.

Технічний прогрес, що розповсюдився на усю систему панування і координації, створює форми життя і влади, які замирюють сили, опозиційні по відношенню до системи і руйнують або знищують будь-який протест іменем історичних перспектив звільнення від важкої праці і панування.

У результаті копітного дослідження автор обґрунтовано наголошує (зокрема, у підрозділі 1.1 **«Специфіка соціально-філософського аналізу колективної дії: теорія колективної дії між соціальним реалізмом та соціальним номіналізмом»**), що *соціальна філософія конституює своє предметне поле у діапазоні між соціальним реалізмом (соціальним холізмом, об'єктивізмом, етатизмом тощо) та соціальним номіналізмом (методологічним індивідуалізмом, суб'єктивізмом, лібертаріанством тощо).*

Кожна з цих парадигмальних позицій попри видиму внутрішню несуперечливість має суттєві недоліки, будучи крайнім вираженням лише однієї з двох невід'ємних характеристик суспільства – тенденції до соціальної інтеграції та тенденції до індивідуалізації, соціального макросвіту та соціального мікросвіту.

Цим також звертається увага на те, що сучасний тип глобального соціуму – *неоліберальний ринковий індустріалізм/постіндустріалізм* – це багато в чому не просто суспільно нейтральний тип виробництва і споживання. Він постає перед нами як логіка, закономірність безмежного збільшення виробництва, споживання, накопичення, матеріального достатку, з одного боку, розкрадання енергії, сировини і людських ресурсів (за будь-яку ціну і незважаючи на довгострокові потреби сучасних поколінь, і майбутніх) – з іншого, стандартизації, «формування» людей – з третього.

До безумовних і беззаперечних досягнень у дослідженнях автора слід віднести **підрозділ 1.6. – «Колектив як форма самоорганізації суспільства»** та усі пов'язані з ним інші підрозділи, які присвячено аналізу фундаментального контексту вирішення поставлених у дисертації завдань.

Тим більше, що в умовах глобального соціуму, світового господарчого «неокапіталізму» відбуваються зміни і в економіці, які ведуть до усунення зубожіння найнятих працівників, до ліквідації колишньої протилежності між працівниками фізичної і розумової праці, до значного підвищення кваліфікації робочого класу в цілому. У сучасних умовах суперечності глобалізму не можуть бути підведені під загальні формули, такі, як «універсальні суперечності між працею і капіталом», і тим більше не можуть бути вирішені ними. Досвід тотальної інтеграції суспільних груп у неокапіталістичних суспільствах робить кордони між соціальними класами усе більш умовними.

В самоорганізаційному суспільстві виробничі відносини остаточно скидають з себе тягар позаекономічних форм, здобуваючи відносну самостійність від політики і разом з тим такий спосіб регулювання економічних процесів, як анонімний цінорегульований ринок. У цих умовах маніпулювання духовними потребами виявляється лише опосередковано, як похідне від економічного і частково політичного маніпулювання.

І, як доречно відзначає і доказово обґрунтовує у цьому підрозділі автор, основними цінностями даного типу суспільства, які водночас постають ефективними важелями соціального управління, є раціональна самоорганізація та ірраціоналізоване масове споживання (як основна форма міжіндивідуальних відносин).

У підрозділі 4.1 «**Коллективні дії як чинник економічних та політичних трансформацій суспільства**» автор доречно та обґрунтовано констатує, що *«важливими чинниками цивілізаційного розвитку суспільства є колективна дія політиків та представників економічних і бізнесових структур. Колективна дія міжнародних організацій, спільнот, спрямована на об'єднання різних країн, суспільств, сьогодні є переважно невдалою».*

Звичайно ж, сучасний домінуючий тип ринкового індустріалізму, звичайно, не є виключенням у людській історії. У певному сенсі це розвиток тенденцій, які склалися і накопичувалися у ході попередньої еволюції. Це

логічна і, ймовірно, остання стадія в історії суспільств, заснованих на пануванні класових структур.

Абсолютизована раціональність, підпорядкування усіх життєвих проявів економіці і крайній розподіл праці дозволяють локалізувати індустріалізм ще конкретніше – як завершальний етап розвиненого товарного виробництва, капіталізму. Той, на якому усе навколо перетворюється на товар, в об'єкт для підпорядкування монополії на володіння (власності) і управління (влади). Ринковий виробник не знає, чи знайде попит його товар. Звичайно, він припускає, прогнозує, але він ризикує. Апологети ринкової економіки вбачають саме у цьому її перевагу. Мовляв, ризик примушує господарювати ефективніше, раціонально, прибутково, породжує достаток товарів і послуг. Але ж ринок задовольняє лише потреби людей, які володіють платоспроможним попитом. А ним володіють далеко не всі, в цьому колишні радянські громадяни вже змогли переконатися.

У сучасному світі зацікавленість в економічному зростанні (плодами якого користується меншість) більша, ніж зацікавленість у тому, щоб забезпечити усіх людей усім необхідним.

Тому, автор і робить висновок, що *нові соціальні рухи, «окремі ініціативні групи, що виникають і взаємодіють поміж собою в межах неформальних практик, стають тими провідниками змін, які, набуваючи форми колективної дії, протистоять чинній владі, всій офіційно санкціонованій системі формальних інституцій, пропонують інші моделі соціального порядку, засновані на нових символічних кодах» С.226.*

Дисертація має свою теоретичну і практичну цінність, яка полягає у тому, що результати її досліджень можуть слугувати у якості підґрунтя для оцінки тенденцій, динаміки економіко-ціннісних змін, що домінують нині у світовому та в українському соціально-економічному і духовному середовищі. Результати наукового дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, відображені у наукових публікаціях

автора, пройшли достатню апробацію і доповідались на всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Дана робота загалом вирізняється цікавим соціально-філософським підходом до процесу проблемного дослідження як такого, логічною структурою подачі матеріалу, неординарною авторською концепцією, мультивекторними висновками, які відкривають нові різнопланові перспективи у сучасній соціальній філософії.

У цілому дисертаційна робота Поліщука О.С. є актуальним, ґрунтовним, науково-ґрамотним, завершеним дослідженням, яке відзначається явною науковою новизною і виконано на основі глибокого аналізу наукових теорій та джерел не тільки в соціально-філософському дослідженні як універсального виміру соціального буття, а й певними соціально-онтологічними наробками з фокусацією «зрізу» на проблемах чинності і ролі моделей самоорганізації як аксіологічного і соціокультурного феномену в соціальній системі загалом і інституційній сфері зокрема. Висновки дисертації повністю відповідають меті, змісту і завданням дослідження, переконливо аргументовані та закономірні.

Загальна позитивна оцінка дисертації не знімає деяких зауважень та побажань, які могли б сприяти більш глибокому осягненню проблеми, формуванню на цій основі відповідних практичних рекомендацій.

1. Головним зауваженням щодо даної дисертаційної роботи є те, що автор, на жаль, у значній мірі зупинився на констатаційному та описовому (дуже вагомому) етапі дослідницької праці, не пропонуючи розробленої ним громадянської альтернативи суспільного розвитку (як на глобальному рівні, так і в Україні) в якості цілісної концепції по створенню ефективної інституалізованої системи.

Хоча в сучасних соціально-філософських концепціях і моделях суспільного устрою в умовах глобалізаційних та трансформаційних змін усе активніше і впевненіше аналізується динаміка розвитку процесів самоорганізації в соціальних системах, структура і алгоритм функціонування

суспільства *прямого громадянського народовладдя і самоврядування*. Де саме й досліджується прикладна специфіка стратегій суспільного розвитку і взаємодії самоорганізаційних, субсидіарних, самоуправлінських (*лібертарних*) структур та інститутів влади в умовах глобалізації в сучасних розвинених індустріальних системах. І де формуються світоглядні, економічні, політичні моделі, перспективи і форми їх подальшого розвитку.

2. Досліджуючи тенденції інституалізації та трансформацій процесів самоорганізації в соціумі, автор не деталізує трансформації цих процесів у різних періодах розвитку сучасного т.зв. «**пізнього капіталізму**», які кардинально відрізняються як від попередніх етапів суспільної, політичної, економіко-господарської практики, так і між собою. Однак, це не знайшло відображення ні в окремих розділах зокрема, ні у роботі загалом.

3. У підрозділі 3.2 «**Структурування громадянського суспільства та ціннісна диференціація видів і рівнів колективної дії**» автор констатує, що невизначеність стану громадянського суспільства в Україні зумовлене одночасністю становлення правової держави і громадянського суспільства, а також недостатнім усвідомленням громадянами і окремими верствами суспільства своєї ролі у загальній колективній дії.

Однак, у цьому контексті чомусь випускає такий важливо пов'язаний з громадянським творенням фактор, як – **націотворчість**.

Нація, як політична та громадянська спільнота набуває своєї ідентичності не в етнічно-культурній подібності, але в практиці громадян, незалежно від їхньої класової приналежності. Тим самим носієм державного суверенітету стає кожна людина, а не лише якась соціальна верства. Людина як громадянин, усвідомлює власну самоцінність та цінність своєї держави завдяки можливості особистої самореалізації, яку надає таким чином об'єднане суспільство. Нація, як більш вищий щабель існування етносу, змінює форму мислення людей з міфологічного на політичне.

Саме у соціально-філософській думці і політичній практиці Європи, починаючи з Нового часу, нація розуміється як носій суверенітету, а з XVIII

ст. розуміння *нації як родового співтовариства* і нації як *народу держави* переплітаються.

Місце суто етнічно-національного зв'язку займає *співтовариство демократичної волі* – замість розуміння нації як родового, культурного, мовного зв'язку і дополітичної єдності вона розуміється як *нація громадян*, що конститутивна для політичного громадянського співтовариства. Тобто відбувається поєднання національної ідентичності і демократично конституційованого громадянства. Нація громадян набуває своєї ідентичності не в етнічно-культурній подібності, але в практиці громадян, які активно використовують свої демократичні права на участь в політико-суспільному житті і комунікацію.

4.У підрозділі 5.3 «Клієнтелізм і сучасні ціннісні трансформації колективної дії», де проаналізовано ціннісні аспекти боротьби з клієнтелізмом з позицій підвищення ефективності колективної дії, викликає здивування, чому автор взагалі обходить мовчанням один з найголовніших і прикметних виявів (та й перш за все, причин) сучасної суспільної глобалізації та постіндустріалізму – *корпоративізм* та *транснаціоналізацію*.

Аналіз ТНК був би доречним також і з точки зору завдань дослідження, оскільки, крім усього іншого, ТНК є часткою не лише глобального ринку, господарства, а й глобального громадянського суспільства.

У цьому зв'язку звертаємо увагу на те, по-перше, корпоративний підхід загалом, ТНК, у своїх цілях, стратегії та цінностях керуються виключно т.зв. «ідеальною підприємницькою метою» – прагненням до постійного нарощування обсягів прибутку будь-якими засобами, у тому числі, звичайно, й аморальними; у цьому контексті будь-який контроль з боку громадянської спільноти, зокрема, споживачів є небажаним для даних структур.

Тим більше це стосується ТНК, уся стратегія яких й спрямована не тільки на створення наднаціональних, наддержавних, надсуспільних систем (з тим, щоб позбавитися, відповідно, впливу – держав, націй, суспільств), а й

в основному, на «анонімізацію» своєї влади – для того, щоб саме й уникнути будь-якого громадсько-суспільного контролю.

Тому також вимушений нагадати про те, що саме ідеї, принципи і досвід корпоративності передбачає у етико-моральному контексті – 1) формування інтересів і цінностей в межах певної замкнутої групи, яка досягає своєї ідентичності у протиставленні власних інтересів та прагнень соціуму, 2) боротьбу за вплив з іншими корпоративними угрупованнями і, нарешті, 3) – у формуванні власної стратегії ефективного розвитку завдяки поширенню власного контролю на ресурси суспільства. У духовній сфері у випадку панування корпоративності спостерігаємо появу однієї із форм ідеології, – а саме, ідеологічної *ілюзії універсальності*, коли кланові й антисуспільні угруповання, захищаючи інтереси лише своєї групи, прагнуть презентувати власні інтереси в якості начебто загальносуспільних.

Одним із наслідків цього і виразним соціальним антисамоорганізаційним та анти громадянським явищем стає *“корпоративна держава”* – продукт поєднання фінансово-промислових і торгівельних корпорацій з політичною владою держави. Вона втілює в собі специфічну форму раціональності, яка є індиферентною до усі питань про сенс і цінності людського існування. Дана особливість перетворює корпоративну державу в антигуманну силу. Раціональна, однак неспідконтрольна людині система економічної, кланової чи державної влади експлуатує і, в кінцевому рахунку, руйнує природу і сутність людини.

5. При аналізі і проблематизації *колективної дії громадянського суспільства* вважаємо, що певним концептуальним та методологічним упущенням дисертаційної роботи в цілому, на нашу думку, є відсутність ґрунтовного дослідження багаторівневості і континууму феномену конфлікту, як фактору, в значній мірі деструктивного та стагнаційного щодо створення та розвитку громадянського суспільства. Тим більше, що існує вагомий масив соціально-філософських досліджень з цього приводу – назвемо лише сучасні школи теорії конфліктів, деідеологізації,

реідеологізації, неомарксизму і постмарксизму, соціології знання (зокрема, нароби К.Мангейма), впливові концепції Л.Козера, Р.Дарендорфа, Ю.Габермаса, М.Горкгаймера, Р.Ліктмена тощо.

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову вартість дослідницької праці дисертанта.

В цілому ж дисертація Поліщука Олександра Сергійовича є самостійним і завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обгрунтовані результати, які в сукупності дають підстави стверджувати, що мету дослідження успішно досягнуто. Такі результати отримано у результаті дослідження, яке є соціально-філософським за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення.

Зміст автореферату дисертаційної роботи є тотожним основним положенням її рукопису.

В цілому ж дисертація Поліщука Олександра Сергійовича «Ціннісні засади колективної дії у сучасному суспільстві (філософський аналіз)» є самостійним і завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обгрунтовані результати, які в сукупності вирішують поставлені мету і завдання. Такі результати отримано у результаті дослідження, яке є соціально-філософським за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення. Відповідно, дисертація має передусім значущість для розвитку соціально-філософського дослідження

Подана до захисту дисертація Поліщука Олександра Сергійовича «Ціннісні засади колективної дії у сучасному суспільстві (філософський аналіз)» виконана на належно високому теоретичному і методологічному рівнях, відповідає вимогам чинного «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника».

Таким чином, вважаємо, що Поліщук Олександр Сергійович цілком заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент –
доктор філософських наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу інтернаціоналізації вищої освіти
Інституту вищої освіти Національної
академії педагогічних наук України

В. В. Зінченко

Підпис *Зінченка В.В.* засвідчую.
Заступник завідувача відділу науково-
організаційної та кадрової роботи
Інституту вищої освіти НАПН України.

Зінченко В.В. / *Стефанська Т.В.*
18.01.2016р.

